

Filozofija i pluralizam*

Izvorni članak UDK 141.113

Primljeno 17. 12. 2005.

Ante Čović

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
ante.covic1@zg.t-com.hr

Pluralizam i pluriperspektivizam

Sažetak

Raspravu o pluralizmu u području filozofije autor otvara razlikovanjem institucionalne i supstancijalne razine filozofskog pluralizma. Dok se institucionalni pluralizam odnosi na vanjske uvjete i okolnosti mišljenja i obilježava otvorenost i neutralnost filozofskih institucija, supstancijalni pluralizam izražava odnos prema istini kao imanentnom cilju svakog mišljenja. U tom odnosu pluralizam gubi svaki smisao, jer se istina može pluralizirati samo u svojim aspektima, pa se, sukladno tome, i supstancijalni pluralizam može održati samo kao pluralizam perspektiva (pluriperspektivizam). Pluriperspektivizam se, u razlici prema relativističkom perspektivizmu, pobliže određuje kao integrativni perspektivizam, odnosno kao interaktivno povezivanje perspektiva u metodološkom obrascu stvaranja orijentacijskog znanja. Paradigma orijentacijskog znanja, koja se artikulira u protuteži prema monoperspektivizmu novovjekne znanosti, postaje tako duhovnim obilježjem nove epohe. U članku se ekspliciraju kategorijalna razlikovanja »objektne i smisaone istine« (Friedrich Kaulbach), te s druge strane »uporabnog i orijentacijskog znanja« (Jürgen Mittelstrass), kako bi se prijelom svjetskopovijesnih epoha mogao izraziti ne samo sredstvima teorije istine nego istodobno obrazložiti i na epistemološkoj razini.

Ključne riječi

pluralizam, pluriperspektivizam, integrativnost, objektna i smisaona istina, uporabno i orijentacijsko znanje, Friedrich Kaulbach, Jürgen Mittelstrass, prijelom epoha

Institucionalni i supstancijalni pluralizam

Pojam pluralizma i sam je pluralističan; može se odnositi na različita područja, prema čemu poprma različita značenja: politički, kulturni, religijski, umjetnički, filozofski itd. No, i nakon takvih topografskih određenja pojam pluralizma ostaje nepotpun, tako da njegovo bitno određenje treba potražiti u gramatičkoj razini objektnog genitiva. Pluralizam čega?

Dakle, kada govorimo o pluralizmu u području filozofije ili, najopćenitije, u području mišljenja, temeljno je pitanje u čemu, odnosno od čega se sastoji dotični pluralizam. Uobičajeni je odgovor da je riječ o pluralizmu filozofskih orijentacija ili misaonih pristupa, pri čemu se podrazumijeva njihova formalna ravnopravnost i prihvaća pravo na institucionalno postojanje. To

*

U organizaciji Hrvatskoga filozofskog društva održan je u Zagrebu 24.–25. studenog 2005. simpozij pod nazivom »Filozofija i plu-

ralizam«. Ovdje donosimo izbor radova koji su nastali na temelju izlaganja na ovom skupu.

je zapravo institucionalna razina filozofskog pluralizma, na kojoj se pluralizam odnosi na institucionalni prostor u kojem se odvija i ostvaruje (filozofsko) mišljenje, te osigurava otvorenost i neutralnost filozofskih institucija. Institucionalni filozofski pluralizam od velike je važnosti za razvoj filozofske misli i, premda nerijetko biva ugrožen s različitih strana, s načelnog i deklarativnog stanovišta uglavnom nije sporan.

Međutim, filozofski pluralizam postaje sporan na supstancijalnoj razini, na kojoj se pluralizam odnosi na postizanje istine kao imanentnog i krajnjeg cilja svakog mišljenja. Po prirodi stvari, svaka filozofska pozicija pretendira na istinitost, pa čak i na apsolutno posjedovanje istine, tako da na ovoj razini ne treba ni tražiti niti očekivati toleranciju među filozofskim stajalištima. Vrlina snošljivosti pripada institucionalnoj razini filozofskog pluralizma. Štoviše, snošljivost u supstancijalnom odnosu filozofskih gledišta više uopće ne bi bila vrlina nego prije mana. Najviše što se u tom odnosu može postići jest interaktivnost. Interaktivnost može prerasti u integrativnost, a integrativnost može dovesti do cjelovite i zajedničke istine. Samo u vidokrugu takvog poimanja istine može se održati supstancijalni filozofski pluralizam i to samo u posebnom obliku – kao pluriperspektivizam.

Monoperspektivizam kao duhovno obilježje znanstveno-tehničke epohe

U odnosu prema istini pluralizam gubi smisao, jer *stricto sensu* istina može biti samo jedna. Doduše, netko bi mogao zastupati i pluralizam istinâ, samo što bi mu svaka daljnja tvrdnja u najmanju ruku bila suvišna. Istina se može pluralizirati samo »prema unutra«, može se umnogostručavati u svojim aspektima. Monizam istine nužna je pretpostavka svih spoznajnih napora, svih rasprava i polemika, svake izmjene i sukoba mišljenja. Monizam istine odgovara jedinstvu uma.

Unutrašnji pluralizam istine nazivamo pluriperspektivizmom, a sastoji se u mnogostrukosti njezinih aspekata i mnoštvenosti perspektiva u kojima se oni sagledavaju. No, istina nije samo teorijski nego i praktički pojam, ona podjednako sabire spoznajne i egzistentne perspektive. U različitim razvrstavanjima i grupiranjima perspektivâ neizbježne su upravo navedene perspektivne strane, dok se iz njihova međusobnog odnosa, iz uspostavljene konstelacije generira duh vremena i konstituira specifični karakter određene svjetsko-povijesne situacije, koju obično nazivamo epohom.

U vidiku koji je otvoren suvremenim prelamanjem epoha jasno se očrtava perspektivna jednostranost i perspektivni redukcionizam kao ključno ograničenje epohe na izmaku. Perspektivna jednostranost znanstveno-tehničke civilizacije vodi u dezorijentiranost i upućuje na izravnu opasnost koju nosi inertno perpetuiranje znanstveno-tehničkog napretka. Utoliko uzročno-posljedični niz perspektivnog redukcionizma, gubitka orijentacije i rađanja globalne opasnosti sabire one značajke u kojima se očituje iscrpljenost unutrašnjih mogućnosti i bitna dovršenost novog vijeka kao znanstveno-tehničke epohe.

Perspektivna jednostranost novovjekovlja sastoji se u svodenju istine na njezinu teorijsku stranu, te reduciranje teorijske strane na kontemplaciju činjenica u formi egzaktne znanosti. Amputirana praktička strana istine nadomještena je tehničkom protezom, praktičnom primjenom egzaktne kontempliranih činjenica, da bi u konačnici i sama praktička primjena, tj. tehnika postala područjem znanosti. Time je zatvoren krug novovjekovnog poima-

nja istine, te uspostavljen znanstveni monoperspektivizam kao duhovno obilježje epohe. Dakako, takvu je definiciju novovjekovlja moguće izraziti samo s obuhvatnije pozicije pluriperspektivnog razumijevanja istine i u vidokrugu perspektivističke filozofije.

Razlikovanje u pojmu »perspektivizma«

No, u prvom koraku potrebno je otkloniti moguće nesporazume koje prate pojam perspektivizma. Termin »perspektivizam« u prvoj asocijaciji doista upućuje na relativizam, jer sugerira da se isti predmet može sagledavati na različite načine, koji u načelu ostaju istovrijedni, budući da su nepodložni vanjskoj provjeri, usporedbi ili vrednovanju. Takvom shvaćanju Hans Jörg Sandkühler u svom enciklopedijskom članku o pluralizmu otvara široko područje važenja:

»Teorijski reflektirani pluralizam, koji se također može nazvati *perspektivizmom*, zastupa načelnu historijsku relativnost slika svijeta, religija, umjetničkih oblikovanja, znanstvenih spoznaja i morala te formulira osnove ne totalitarnog, nego takvog mišljenja, ponašanja i političkog djelovanja koje je svjesno svoje kulturno-antropološke, socijalno-kulturne i socijalno-historijske relativnosti.«¹

Navedeno razumijevanje perspektivizma ima svoj teorijski legitimitet, pa čak i etimološku utemeljenost. Ne želimo ga stoga osporavati, nego tek jasno razgraničiti prema ovdje zastupanom konceptu u kojem se perspektivizam zasniva na drugim premisama i u kojem zadobiva bitno drukčiji smisao. Prvo shvaćanje možemo nazvati relativističkim perspektivizmom, a kada se na toj crti mišljenja želi posebno naglasiti povijesna i kulturna uvjetovanost, odnosno relativnost važenja spoznaje, obično se govori o historicismu. Perspektivizam koji u polazištu pretpostavlja izoliranost spoznajnih perspektiva nužno završava u relativizmu. Međutim, perspektivizam koji podrazumijeva interaktivni, odnosno integrativni pluralizam perspektivâ može s punim opravdanjem iskazati pretenzije na postizanje općevažećih spoznaja. U razlici prema relativističkom perspektivizmu, taj integrativni perspektivizam nazivamo jednostavno – pluriperspektivizam.

Friedrich Kaulbach: objektna i smisaona istina

Perspektivizam kao eksplicitna filozofska orijentacija, izgrađeni sistem ili filozofska škola zapravo ne postoji, ali je moguće, pa i sasvim izgledno da, upravo u protuteži prema monoperspektivizmu novovjekovlja, perspektivistička filozofija, pluriperspektivni koncept istine i tome sukladna metodologija »treće znanosti«² postanu dominantnim duhovnim obilježjem nadolazeće epohe. To, međutim, ne znači da perspektivistička linija mišljenja nije prisutna i u dosadašnjoj povijesti filozofije. Premda su filozofi s kojima se perspektivizam terminološki povezuje, Nietzsche i Ortega y Gasset, pripadali aforističkoj i empfatičnoj školi mišljenja, perspektivistička linija razumijevanja istine može se sustavno rekonstruirati, i to nezavisno od povijesti termina.

¹ Hans Jörg Sandkühler, »Pluralismus«, *Dialektik*, 3/1996 (tematski broj: *Pluralismus* – *Erkenntnistheorie, Ethik und Politik*), str. 25.

² Usp. Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2005., str. 65.

Kao što je slučaj sa svim rekonstrukcijama filozofskih kategorija i pogleda, tako i povijesno-filozofijska rekonstrukcija perspektivizma nalazi svoj motiv, te zadobiva važnost, kao i posve novi akcent, upravo u duhovnoj situaciji u kojoj se poduzima. Tu smo situaciju već imenovali – prijelom epoha.

Da je rekonstrukcija i revitalizacija perspektivističkog mišljenja izravno potaknuta tom situacijom, te da predstavlja odgovor na objektivistički monoperspektivizam novovjeke znanosti i na njezine monopolističke pretenzije na istinu, izrijeком svjedoči i autor najozbiljnijeg pokušaja obnavljanja i osvještavanja filozofije perspektivizma:

»U središtu perspektivističke filozofije stoji misao da istina o našem svijetu ovisi o položaju koji zauzimamo naspram bitka, te o načinu koji je primjeren tom položaju i na koji mi taj svijet tumačimo, na koji ga 'vidimo' i pod kojim vidom u njemu djelujemo. U osnovi perspektivističke misli leži intencija da se čovjek oslobodi od zahtjeva apsolutno obvezujuće istine o 'objektivno' postojećem.«³

Slijedom navedene intencije Kaulbach će izvesti kategorijalno razlikovanje objektivne i smisaone istine (*Objektwahrheit und Sinnwahrheit*) kako bi relativirao znanstveni monopol na istinu, rehabilitirao izvanznanstveno područje smisaone istine, te u njemu nanovo legitimirao »spoznaju koja pruža orijentaciju u svijetu« (*Weltorientierende Erkenntnis*).⁴

Jürgen Mittelstrass: uporabno i orijentacijsko znanje

Perspektivnu jednostranost suvremene znanosti i novovjeke paradigme znanja, koju F. Kaulbach utvrđuje i nastoji prevladati pomoću navedene distinkcije, izrazio je i Jürgen Mittelstrass, sličnim pojmovnim razgraničenjem, te elaborirao u programatskim istupima tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća, sabranim u knjizi *Znanost kao oblik života*, s rječitim podnaslovom *Govori o filozofskim orijentacijama u znanosti i na sveučilištu*.⁵ Znanost Mittelstrass definira kao poseban oblik društvene djelatnosti u kojem se stvara znanje, a sveučilište kao mjesto na kojem se ono stvara i posreduje, te pritom uočava kako je pala u zaborav izvorna ideja prema kojoj znanost i sveučilište nisu samo institucije koje proširuju znanje nego i institucije koje pružaju orijentaciju u društvenom životu. Štoviše, može se konstatirati da je u modernim industrijskim društvima, koja Mittelstrass naziva »tehničkim kulturama«, gotovo u potpunosti iščezao orijentacijski oblik znanja. Da bi opisao to stanje, Mittelstrass utvrđuje pojamnu razliku između »(parcijalnog) znanja o ovladavanju prirodom i društvom« i »(univerzalnog) znanja o orijentiranju u prirodi i društvu«, što se upečatljivo sažima u kategorijalnom razlikovanju između *Verfügungswissen* (= uporabno, instrumentalno ili tehničko znanje) i *Orientierungswissen* (= orijentacijsko znanje).⁶ Bez obzira na okolnost da Mittelstrass problem ne razmatra u epohalnom razmjeru, nego u ravnini suvremenog društva, on ga definira precizno dosežući i njegove krajnje epohalne konsekvencije. Tek se iz ponuđenih rješenja može uvidjeti da je pritom i sam ostao zarobljenikom epohalne iluzije da novovjeka znanost može i treba producirati orijentacijsko znanje:

»U onoj mjeri u kojoj se znanost danas gotovo općenito shvaća kao izgradnja i posredovanje znanja o ovladavanju (prirodom i društvom), postao je zarušen njezin stariji smisao kao znanja o orijentiranju (u prirodi i društvu). Stoga je ovdje ponudena također promjena znanstvene svijesti i znanstvenih odnosa, kako znanost u potpunosti ne bi ostala bez svoje uloge da pod idejom autonomnih životnih oblika organizira teorijsko i praktičko znanje o našim životnim prilikama.«⁷

Znanost i filozofija u paradigmi orijentacijskog znanja

Međutim, ako moderna znanost zbog svoje metodološke konstitucije nije u stanju stvarati orijentacijsko znanje, ne znači da ona ne može i da ne treba sudjelovati u građenju orijentacijskog okvira i proizvodnji orijentacijskog znanja. Ona je, štoviše, *condicio sine qua non* za orijentiranje suvremenog čovjeka u znanstveno-tehničkoj civilizaciji, ali samo kao nositeljica određenih, zapravo tehničkih perspektiva u pluriperspektivnom tvorenju orijentacijskog znanja i stvaranju smisla istine.

Drugim riječima, moderna znanost mora se u ulozi gradivne perspektive uklopiti u paradigmu stvaranja orijentacijskog znanja, koja je ne samo bitno različita nego i obuhvatnija od njezine vlastite paradigme i koja se zasniva na pluriperspektivnom razumijevanju istine, te se služi sukladnom, integrativnom metodologijom. To je ujedno put prerastanja moderne znanosti u »treću znanost«, put kojim civilizacija znanstveno-tehničkog napretka prelazi u civilizaciju bioetičkog obzira, te put kojim razdoblje novog vijeka prelazi u novu – bioetičku epohu. Svi nabrojani »putovi prijelaza«, koji tvore i obilježavaju aktualnu svjetsko-povijesnu situaciju prijeloma epoha, postavljeni su u sudbonosnoj protuteži prema jedinstvenoj alternativni koja se sve jasnije ocrtava kao – put propasti.

Kao što je orijentacijsko znanje moguće metodološki zasnovati samo na premisama integrativnog pluralizma perspektivâ (pluriperspektivizam), tako je i taj tip znanja moguće uspostaviti i osmisliti kao novu epohalnu paradigmu znanja samo u obuhvatnom horizontu integrativne bioetike, koja je i sama izgrađena na istoj metodološkoj osnovi. Utoliko je opravdano paradigmu orijentacijskog znanja istoznačno nazivati također i bioetičkom paradigmom. U taj novi obrazac znanja, koji teorijski utemeljuje te – istodobno i podjednako – praktički omogućuje nastupajuću epohu, mora se uklopiti i filozofija u punoj širini svoga institucionalnog pluralizma. Upravo u onoj mjeri u kojoj se, nošena snagom integrativnog mišljenja, upusti u pluriperspektivnu interakciju, filozofija će postati produktivnom u stvaranju orijentacijskog znanja i tvorenju smisla istine.

3 Friedrich Kaulbach, *Philosophie des Perspektivismus, 1. Teil: Wahrheit und Perspektive bei Kant, Hegel und Nietzsche*, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), Tübingen 1990., str. 1.

4 »Spoznaja koja pruža orijentaciju u svijetu ima perspektivističko značenje, ona se ne zasniva na znanju o objektivnom bitku svijeta.« – Ibid., str. 214.

5 Jürgen Mittelstrass, *Wissenschaft als Lebensform. Reden über philosophische Orientierungen in Wissenschaft und Universität*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1982.

6 Usp. *ibid.*, str. 7, 20, 28, 50, 58.

7 Ibid., str. 103.

Ante Čović

Pluralismus und Pluriperspektivismus

Zusammenfassung

Die Diskussion über den Pluralismus im Bereich der Philosophie eröffnet der Autor mit der Unterscheidung zwischen einer institutionalen und einer substantiellen Ebene innerhalb des philosophischen Pluralismus. Während sich der institutionale Pluralismus auf die äußeren Bedingungen und Umstände des Denkens bezieht sowie die Offenheit und Neutralität philosophischer Institutionen charakterisiert, bringt der substantielle Pluralismus den Bezug zur Wahrheit als das immanente Ziel allen Denkens zum Ausdruck. In diesem Bezug verliert der Pluralismus jeglichen Sinn, da die Wahrheit nur in ihren Aspekten pluralisiert werden kann, sodass demgemäß der substantielle Pluralismus nur als ein Pluralismus von Perspektiven (Pluriperspektivismus) vertretbar ist. Im Unterschied zum relativistischen Perspektivismus wird der Pluriperspektivismus als ein integrativer Perspektivismus bestimmt bzw. als ein interaktives Verknüpfen von Perspektiven nach einem methodologischen Verfahren zur Erzeugung von Orientierungswissen. Das Paradigma des Orientierungswissens, das sich als Gegengewicht zum Monoperspektivismus der neuzeitlichen Wissenschaft artikuliert, wird so zum geistigen Merkmal der neuen Epoche. Der Verfasser expliziert die kategoriale Unterscheidung zwischen »Objekt- und Sinnwahrheit« (Friedrich Kaulbach) einerseits und zwischen »Verfügungs- und Orientierungswissen« (Jürgen Mittelstrass) andererseits, welche die weltgeschichtliche Epochenwende nicht nur mit den Mitteln der Wahrheitstheorie zum Ausdruck bringen, sondern sie zugleich auch auf epistemologischer Ebene begründen soll.

Schlüsselwörter

Pluralismus, Pluriperspektivismus, Integrativität, Objektwahrheit und Sinnwahrheit, Verfügungswissen und Orientierungswissen, Friedrich Kaulbach, Jürgen Mittelstrass, Epochenwende